

УДК 340.131:[341.231.14:355.271]

Зозуля Н.Т.

<https://orcid.org/0009-0007-2153-537X>

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І КОНСТИТУЦІЙНЕ ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

У статті розглядається стан загроженості людської гідності як в національному, так і в глобальному контекстах. Висвітлено значення людської гідності як основи побудови сучасного європейського правопорядку та поточні виклики для її захисту в контексті зростання міжнародних безпекових загроз євроатлантичній цивілізації з боку авторитарних режимів. Автор доходить висновку, що розбудова ефективної системи регулювання міждержавних відносин має вирішальне значення для захисту демократії, а отже, і людської гідності як її засадничої цінності. Висвітлено концепцію людської гідності в конституційній доктрині Німеччини разом із питанням правомірності покладання військового обов'язку. Визначено ланцюг системних зв'язків між конституційними цінностями, першоосновою яких є гідність, та військовим обов'язком як необхідним складником утвердження конституційного ладу. Проаналізовано поточні проблеми врядування в Україні в умовах воєнного стану, під час якого утвердження конституціоналізму зіштовхується з низкою викликів. Встановлено, що заходи воєнного стану, які переслідують легітимну мету забезпечення обороноздатності, не завжди відповідають вимогам "трискладового тесту". Встановлено низку порушень вимог принципу правовладдя, відображає практику інструментального ставлення до людини, особливо в розрізі свавільної жорстокості під час застосування мобілізаційних заходів. З'ясовано, що застосування заходів, що явно порушують людську гідність, делегітимізує державу, перетворюючи її на репресивний механізм, діяльність якого супроводжується дезінтеграційними суспільними процесами, що є логічним наслідком нехтування правом як універсальним соціальним регулятором. Зроблено висновок про необхідність абсолютного дотримання правовою державою

принципу непорушності людської гідності як умови для якісного людиноцентричного державотворення.

Ключові слова: людська гідність, права людини, конституціоналізм, воєнний стан, правовладдя, верховенство права, обмеження.

Постановка проблеми. Непорушність людської гідності, котра є першоджерелом усіх людських прав, є засадничою цінністю сучасного європейського правопорядку і, як зазначено у Загальній декларації прав людини, «основою свободи, справедливості та миру в усьому світі». Утім, сучасні глобальні безпекові загрози кидають суттєвий виклик спроможності демократичного світу захистити власні цінності від зовнішніх посягань з боку авторитарних режимів. Крім того, в українських реаліях втілення у політичну та правову дійсність загальнотеоретичних (природно-правових) здобутків концепції непорушності гідності, що внутрішньо властива кожній людині та визначає її невід'ємні та невідчужувані права, зіштовхується з труднощами передусім через наявні об'єктивні загрози для суверенітету та територіальної цілісності держави, що мають наслідком, по-перше, безпосереднє порушення людської гідності з боку імперіалістичної держави з характерним для її внутрішньої та зовнішньої політики нехтуванням людськими правами і свободами, по-друге, вимушену обмеженість конституційного врядування та неможливість держави сповна виконувати свій головний конституційний обов'язок в екстремальних умовах, що вимагають застосування суперечливих механізмів примусу задля забезпечення функціонування суспільства та держави в умовах підвищених потреб обороноздатності.

Метою статті є дослідити роль людської гідності як стрижневого принципу правопорядку у контексті її загроженості в глобальному та національному контекстах, висвітлити через призму конституціоналізму виклики врядування шляхом оцінки правомірності застосованих державою заходів тимчасового обмеження людських прав в умовах протидії Україні збройній агресії російської федерації, що вимагають створення засобів для виконання громадянами військового обов'язку, і разом з тим висвітлити можливі загальносуспільні наслідки нехтування службовими особами принципом непорушності людської гідності у своїй діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що тематика людської гідності розроблялася такими вченими як О. Орловський, М. Боднарук¹, О. Гришук², С. Шевчук³, С. Головатий⁴ та ін. Проблематика верховенства права та обмеження прав людини в умовах воєнного стану висвітлена в працях Ю. Ірхи⁵, С. Кузніченка⁶, О. Цельєва⁷. Проте більш ґрунтовне дослідження зазначених явищ, розкриття різних аспектів їхнього багатомірної природи та встановлення системних взаємозв'язків між ними, зокрема в розрізі природи військового обов'язку, потребують подальшої розробки.

Виклад основного матеріалу. Як влучно зазначено у «Зверненні до європейців» за підсумком повоєнного Європейського конгресу у 1948, «людська гідність є найкращим досягненням Європи, а свобода - її справжньою силою»⁸. Поза всяким сумнівом, питання чіткої дефініції людської гідності завжди лишатиметься відкритим через надзвичайну багатогранність поняття, розкриття складної природи якого є предметом безлічі філософських, релігійних, психологічних та правових досліджень протягом сторіч⁹. Помітно, що це, однак, не стало на заваді активному застосуванню цієї концепції у процесі переосмислення ціннісних засад праворозуміння при побудові нового європейського правопорядку після трагічних подій Другої світової війни, жахливі злочини якої засвідчили важливість відродження ідей природного права¹⁰. Відтак категорія гідності найкраще розкривається через людські права, визнання яких природними, невід'ємними та невідчужуваними разом із створенням дієвих механізмів їхнього утвердження та забезпечення призводить до творення омріяного простору «свободи, безпеки та правосуддя», який зрештою надає особі всі можливості для гідного існування. Повоєнні доктринальні зміни відносин владарювання та публічного управління невіддільно пов'язані зі спадщиною ідей

¹ О. Орловський та М. Боднарук, "Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав", Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, № 67 (2022)

² О. Гришук, "Філософія людської гідності у праві", *Право України*, № 9 (2018)

³ С. Шевчук, "Людська гідність у системі конституційних цінностей", *Право України*, № 9 (2018)

⁴ С. Головатий, *Про людські права. Лекції* (Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016).

⁵ Ю. Ірха, "Дотримання верховенства права та прав і свобод людини в умовах війни в Україні: проблеми теорії та практики", *Інформація і Право*, № 3(46) (2023). [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088).

⁶ С. Кузніченко, "Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану", *Південноукраїнський правничий часопис*, № 1-2 (2022). <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.

⁷ О. Цельєв, "Суперечності між державою і правом та верховенство права в умовах воєнного стану (на прикладі місцевого самоврядування)", <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/324533>

⁸ Message to Europeans (The Hague, 10 May 1948) - CVCE eu. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8/publishable_en.pdf

⁹ О. Гришук, *Філософія конституційних цінностей: монографія*. (Київ: «Компанія ВАІТЕ», 2019), 138.

¹⁰ М. Козюбра, "Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог," *Наукові записки НАУКМА 64, Юридичні науки* (2007): 1.

конституціоналізму, що становлять собою практику обмеження державної влади задля захисту людини як найвищої цінності від свавільної реалізації державно-владних повноважень¹¹. Таким чином засаднича ідея первинності людських прав щодо держави є підвалиною людиноцентричного конституційного врядування, для якого утвердження й забезпечення похідних з людської гідності прав і свобод людини є головною метою, що виправдовує існування публічної влади. Утім нескладно помітити, що подібні конституційні наративи, що є природно властивими європейській правовій доктрині та практиці після подолання найбільшої антидемократичної загрози XX ст., стосуються внутрішнього упорядкування суспільного життя країни за оптимальних зовнішніх умов її існування. Через те умови нестабільності міжнародного правопорядку та безпосередні зовнішні безпекові загрози з боку авторитарних режимів неминуче накладають обмеження на реалізацію відповідних цінностей з боку держави.

Перед аналізом стану людської гідності та проблематики захисту прав людини через наявні виклики врядування під час воєнного стану слід звернути увагу на той факт, що будь-який збройний конфлікт фундаментально несумісний із забезпечення людської гідності, позаяк саме явище війни супроводжується численними людськими жертвами, масштабними руйнуваннями цивільної інфраструктури та безліччю інших порушень міжнародного гуманітарного права, що створює абсолютно несприятливі умови для утвердження людських прав і свобод — конкретизованих вимог гідного життя. Тому зрозуміло, що ефективна охорона людської гідності вимагає передусім існування дієвої міжнародної безпекової системи, механізми регулювання міждержавних відносин якої є відмінними від тих, що виявилися безпорадними у запобіганні найбільшому збройному конфлікту на території європейського континенту з часів Другої світової війни, спричиненого нахабною інтервенцією деспотичної ядерної держави. Безсумнівно, що наявність такої системи є ключовим елементом захисту демократій в часі зростання міці режимів, для яких людиноцентричні принципи врядування є цілком ворожими.

В українських реаліях дії правового режиму воєнного стану спроможність Української держави виконувати свій головний конституційний обов'язок стрімко зменшується найперше через порушення територіальної цілісності. Такий первинний наслідок збройної агресії банально унеможливорює функціонування органів державної влади та здійснення своїх повноважень на тимчасово окупованій території, що ніяк не

¹¹ М. Козюбра, ред, *Конституційне право: підручник* (Київ: Ваїте, 2021), 20.

сприяє створенню для громадян умов для гідного життя, яке заздалеку можливе в згаданих умовах чисельних руйнувань та гуманітарної кризи. Найбільш очевидно ця проблема є помітною в розрізі соціальних прав, щодо яких системотвірна роль людської гідності підкреслюється особливо¹². Неможливість жителів тимчасово окупованих територій отримати адміністративні чи, скажімо, медичні послуги від законних органів влади змушують їх через наявні потреби, задоволення яких безпосередньо залежить від позитивних зусиль держави, звертатися до злочинних окупаційних адміністрацій, що робить їх особливо вразливими в умовах панування тоталітарного антилюдського порядку на непідконтрольних територіях. Таким чином існування конституційного ладу, підвалиною якого є і людська гідність, і, як наслідок, утвердження прав і свобод людини можливе лише за умови непорушності суверенітету — верховенства держави на своїй території, доконечною умовою якого є недоторканність території як визначного складника територіальної цілісності. Через це конституцієдавець визначає захист зазначених конституційних засад, разом із забезпеченням економічної та інформаційної безпеки, найважливішими функціями держави, більше того — справою всього українського народу (ст. 17 Конституції). Таке дещо пафосне формулювання практично втілюється шляхом покладання на громадян військового обов'язку та, що особливо актуально в умовах воєнного стану, створенням умов (обмежувальними заходами) для його реалізації, що порушує вічну проблему співвідношення публічного й приватного інтересу та пошуку справедливого балансу між ними.

Спільний загальноєвропейський спадок концепцій правовладдя та правової держави, які, попри формування у відмінних політичних та правових умовах, мають спільне ціннісне ядро у вигляді людини та її прав¹³, поправді призвів до забезпечення достатнього рівня особистої свободи для пересічного громадянина шляхом згаданого «олюднення» відносин владарювання. Однак, з нашого погляду, зворотнім боком цього важливого здобутку стало формування надмірно індивідуалістичної культури, ключовим елементом якої є дещо «споживацьке» ставлення до держави, існування якої, в уявленні деяких громадян, має наслідком виключно забезпечення з її боку інституційних механізмів задля забезпечення належної індивідуальної свободи її громадян. Проте очевидно, що, хоча й права та свободи людини є первинними вимогами до діяльності держави та її визначальними ідеями, вони не є абсолютними з огляду на той факт, що жодна особа не є відірваною від загалу, а отже, за широким

¹² Орловський та Боднарчук, "Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав", 132

¹³ Козюбра, Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог, 1

твердженням українського конституцієдавця, «має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» (ст. 23 Конституції). Таким чином захист конституційного ладу, що походить від суверенної волі народу та його установчої влади, є ключовим елементом втілення бажаних цінностей у дійсність та природною вимогою до громадян, що користуються «спільним благом». Відповідно, поточний головний пріоритет діяльності держави, спрямований на мобілізацію всіх наявних ресурсів задля відсічі та стримування збройної агресії, переслідує, як з'ясовано, легітимну та конституційну мету, кінцевою сутністю якої є врешті людина та її гідність. З цієї причини за усталеною міжнародною практикою абсолютним захистом від обмеження з боку держави користується хіба що саме право на гідність (право на непорушність гідності) та безпосередньо пов'язані з ним право на свободу від катувань та від перебування в рабстві або в підневільному стані, які, як влучно зазначає німецький конституціоналіст Крістіан Штарк, не мають зазнавати порушення за жодних обставин «з посиленням на якийсь суспільний інтерес»¹⁴. Звертаючись детальніше до конституційної практики Німеччини, де закріплення людської гідності як установчого принципу конституційного ладу знайшло якнайвиразніше відображення в Основному Законі, можемо додати, що мета та сутність держави німецьким конституцієтворцем визначена через головний обов'язок «поважати і захищати» людську гідність (ст.1 Основного Закону). Своєю чергою це, як висновує С. Головатий, зумовлює вимогу до держави утримуватися від тих заходів, наслідком яких є порушення людської гідності¹⁵. В такому розрізі правомірність покладання військового обов'язку піддається сумніву як і через властиве статусу військовослужбовця обмеження (неможливість здійснення) низки конституційних прав і свобод, так і фундаментальніше — через фактичне розпоряджання державою людським життям, яке є, за висновком Федерального конституційного суду Німеччини, основою людської гідності та найважливішою цінністю, що має бути захищеною в межах права як «основа, що легітимізує державу»¹⁶. Такі міркування, серед іншого, посприяли запровадженню принципу добровільності (необов'язковості) військової служби в Німеччині в 2011 році. Утім, як не дивно, поточні реалії російсько-української війни, які, зрозуміло, цілковито унеможливають втілення подібного тлумачення концепту людської гідності в національну правову і політичну дійсність, та пов'язані проблеми наднаціонального характеру впливають на виникнення пропозицій поновлення

¹⁴ Головатий, *Про людські права. Лекції*, 461.

¹⁵ Там само, 462.

¹⁶ Там само, 468.

обов'язкового характеру військової служби як засобу зміцнення національної безпеки і в Німеччині¹⁷. Сучасні безпекові виклики особливо підкреслюють слушність думки професора М. Козюбри, висловленої ним під часу аналізу проблем конституційного провадження: «Конституційний суд не може не враховувати політичних наслідків своїх рішень, він має намагатися знайти розумний баланс поєднання права і політики заради досягнення загальної мети — поваги до прав людини та забезпечення нормального функціонування суспільства»¹⁸. Таким чином тлумачення тих чи інших конституційних цінностей та ступінь їхньої ролі у суспільному житті повинні неминуче співвідноситися із наявними об'єктивними загрозами, що, однак, не може скасовувати принцип непорушності гідності як абсолютного орієнтиру публічного врядування. Адже його порушення позбавлятиме існування правової держави будь-якого змісту, перетворюючи її на репресивний апарат, що діє проти людської гідності у симфонії із зовнішньою загрозою. Зрештою, актуальним для підсумування проблематики військового обов'язку, що потребує детальніших досліджень, залишається вираз часів першого застосування масової мобілізації за перебігу Французької революції: «У Франції кожен громадянин повинен бути солдатом, а кожен солдат — громадянином, інакше у нас ніколи не буде Конституції»¹⁹.

Відтак можна прийти до справедливого висновку, що сама природа покладання військового обов'язку пов'язана з потребою забезпечення обороноздатності держави, що прямо корелює із суверенітетом та територіальною цілісністю як основоположними принципами конституційного ладу, утвердження яких є необхідною передумовою для існування того правопорядку, сутнісну підвалину якого складають людська гідність та похідні з неї права. Водночас, руйнування усієї безпекової системи держави та піддавання загрозі її існування загалом є небаченим доти викликом екзистенційного рівня, що вимагає безпрецедентного (утім і не безмірного) обмеження конституційного врядування задля усунення загроз державній незалежності. Гідність, отже, є загроженою під час застосування мобілізаційних заходів, які, хоча й покликані забезпечити легітимні потреби оборони держави, супроводжуються тими обмеженнями прав людей, правомірність яких є часто сумнівною через невідповідність вимогам співмірності та необхідності, що свідчить про відсутність

¹⁷ Sebastian Jäckle, "Conscription Reloaded? The Debate About Compulsory Service in Germany in 2022 and the Peoples' Attitudes Towards It", Statistics, Politics and Policy, 2023, <https://doi.org/10.1515/spp-2022-0020>.

¹⁸ М. І. Козюбра, Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 167–180: 176

¹⁹ Louis Bergès, "Service militaire et défense citoyenne : mythe et évolution d'une valeur républicaine", у Tous républicains ! (Armand Colin, 2011), 192-212, <https://doi.org/10.3917/arco.belo.2011.01.0195>.

належної поваги до людської гідності та межування таких заходів із відвертим свавіллям.

Як зазначила Верховна Рада України у заяві «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» ще у 2015 році, «проведення антитерористичної операції з метою відвернення загрози знищення нації збройною агресією Російської Федерації є **тією межею**, яка дозволяє тимчасово обмежувати свободу пересування і право на повагу до приватного життя». Безумовно, таке формулювання не допомагає відшукати бажану межу, вказуючи лише на ті причини, що легітимізують *можливість* відповідних обмежень. Європейська конвенція з прав людини, що передбачає можливість відступу договірних сторін від зобов'язань під час надзвичайних ситуацій, надає дещо більшої визначеності, дозволяючи вживати заходи «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища...»²⁰. Попри вказання на загальний орієнтир, апелювання до вимоги гостроти становища вказує на провідну роль категорії *необхідності* у визначенні припустимості обмежень. Важливо, що і Конституція, допускаючи встановлення окремих обмежень прав громадян у період воєнного стану, так само не може легітимізувати будь-яке обмеження лише з огляду на дію самого стану, як слушно підкреслює С. Кузніченко²¹. Тож зважаючи на особливу вразливість прав людини та їхню визначальну роль у легітимізації діяльності держави, вимоги до їх обмеження мають бути достатньо суворими. Закон «Про правовий режим воєнного стану» досить обережно передбачає розширені повноваження військового командування, *необхідних* для відвернення загрози, та «тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини. Таким чином, загальновизнаний трискладовий тест, на нашу думку, є найкращим мірилом правомірності обмеження, згідно з яким обмеження має встановлюватися виключно законом, переслідувати легітимну (конституційну) мету й бути необхідним у демократичному суспільстві. Застосовність цього тесту та його дієвість у поточних умовах все ж обмежується рівнем правосвідомості здійснювачів публічно-владних функцій через те, що, по-перше, держава при визначенні необхідності та співмірності застосованих обмежень неминуче повсякчас володіє неабиякою свободою розсуду через неможливість чіткого законодавчого закріплення належного стандарту пропорційності (що має відносний та

²⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція Ради Європи, ухвалено 4 листопада 1950, 15, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text..

²¹ Кузніченко, "Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану", 34.

оцінювальний характер), що міг би застосовуватися до кожної ситуації, по-друге, через самі реалії воєнного стану, які часто вимагають від держави швидких та ефективних управлінських рішень в надзвичайних умовах, за яких людські права, на жаль, не можуть бути першочерговим орієнтиром з огляду на *гостроту становища*.

Тим не менше, попри солідарність з державою в її прагненнях консолідувати українську націю для боротьби з агресором шляхом, зокрема, створення умов для виконання громадянами військового обов'язку, варто пам'ятати, що безспірна легітимність мети обмежень не завжди супроводжується *необхідністю* застосованих заходів. Найбільш наочним прикладом цього є обмеження права на перетин державного кордону чоловікам віком від 18 до 60 років. В той час як відсутність втілення конституційного принципу рівності чоловіків і жінок в площині призову на військову службу є дискусійною²², неможливість вільного перетину державного кордону, за кількома винятками, усіх громадян України чоловічої статі в межах зазначеного діапазону є заледве ґрунтовною. Особливо сумніви виникають щодо доцільності та співмірності застосування подібних обмежень, приміром, до категорії студентів (здобувачів вищої освіти), котрі за законом не підлягають призову під час мобілізації, утім однаково не можуть перетнути кордон, зазнаючи обмежень у своїх правах виключно на підставі статі. Крім того, такий спосіб встановлення відповідних обмежень прав людини швидкозмінним підзаконним нормативно-правовим актом (постановою Кабінету Міністрів України) суперечить принципу законності (першому складникові трискладового тесту), який покликаний обмежити дискрецію виконавчої влади, необмежені повноваження якої є головною характерною ознакою абсолютистських і диктаторських систем²³. Ще більш вражаючим є факт надання примарної (через фактично необмежену змогу прикордонників діяти на власний розсуд) можливості перетину кордону студентам іноземних вишів, що мають такий самий правовий статус військовозобов'язаних. Ба більше, така привілейованість до певного часу забезпечувалася взагалі у позаправовий спосіб шляхом «ручного управління» після низки суспільних процесів та дискусій, наслідком яких стало безпосереднє втручання вищого військового командування у діяльність Державної

²² Karen Raible, "Compulsory Military Service and Equal Treatment of Men and Women – Recent Decisions of the Federal Constitutional Court and the European Court of Justice (Alexander Dory v. Germany)", German Law Journal 4, № 4 (2003), <https://doi.org/10.1017/s2071832200015996>.

²³ Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Мірило правовладдя: 18 <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>

прикордонної служби шляхом «направлення листа»²⁴. Непослідовність нормозастосування та відсутність правової визначеності призвели до того, що розміщені на офіційному сайті Державної прикордонної служби роз'яснення, що покликані нести інформаційний характер, фактично перетворились на самостійне джерело права, що встановлює поточні правила перетину кордону (тобто ретранслює владну волю) без їх закріплення в офіційних джерелах²⁵. Такий стан речей, попри передбачене законом вимушене розширення повноважень виконавчої влади та військового командування в умовах воєнного стану, є неприпустимим для правової держави та не може бути виправданим потребою швидких управлінських рішень. Подібні неконституційні методи публічного управління цілковито нехтують принципом правовладдя та стають на заваді утвердження конституціоналізму, що має наслідком порушення прав і свобод людини, відтак — делегітимізацію держави в очах громадян та поширення правового нігілізму, що є дзеркальною реакцією на нехтування цінністю права як універсального регулятора з боку суб'єктів владних повноважень.

Повертаючись до максими про обов'язок держави не застосувати заходи, наслідком яких є порушення людської гідності, окрему увагу слід звернути на особливості процесів безпосереднього забезпечення виконання військового обов'язку. Логіка співвідношення легітимності мети із необхідністю (співмірністю) засобів її подальшого втілення застосовується і тут: правомірність самого покладання державою військового обов'язку не може автоматично означати правомірність створюваних нею умов та засобів його виконання. На противагу цьому, свавільні дії працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), кадри яких час по часі облітають мережу Інтернет та є предметом не лише загальносуспільного обурення²⁶, а й численних розслідувань з боку правоохоронних органів²⁷, свідчать про те, що макіавеллізм є переважаючою ідеологією відповідних службових осіб, котрі, користуючись перевагою свого становища, впроваджують

²⁴ "Виїзд студентів за кордон: чому виникла плутанина, кого не випускають з України та що пропонує змінити Залужний", nv.ua, 15 серпня 2022, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vijizd-studentiv-za-kordon-z-ukrajini-pravila-i-zmini-pislya-zvernennya-zaluzhnogo-novini-ukrajini-50262935.html>.

²⁵ Див. "До кого з чоловіків, громадян України віком від 18 до 60 років, не застосовується обмеження виїзду за кордон", Державна прикордонна служба України, 19 березня 2022, <https://dpsu.gov.ua/ua/news/do-kogo-z-cholovikiv-gromadyan-ukraini-vikom-vid-18-do-60-rokiv-ne-zastosovutsya-obmezheniya-viizdu-za-kordon/>.

²⁶ Див. Наталя Коршак та Олена Голда, "Свавілля під час мобілізації: інтерв'ю з одеською адвокаткою, яка захищає інтереси призовників", Суспільне Медіа, 10 травня 2023, <https://suspilne.media/472289-svavilla-pid-cas-mobilizacii-intervu-z-odeskou-advokatkou-aka-zahisae-interesi-prizovnikov/>.

²⁷ "ДБР розслідує понад 400 кримінальних проваджень за фактами зловживань посадовців ТЦК та СП під час мобілізації (ІНФОГРАФІКА)", Державне бюро розслідувань, 22 серпня 2024, <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-ponad-400-kriminalnih-provazhen-za-faktami-zlovzhivan-posadovciv-tck-ta-sp-pid-chas-mobilizacii>

практику інституціоналізованого насильства, що має на меті насадження атмосфери страху в суспільстві. Безумовно, слід погодитися з думкою Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо необхідності термінових рішень задля усунення масштабності та системності згаданих порушень.²⁸

Згадана проблема ігнорування виконання військового обов'язку через недостатній рівень правової культури, для якої характерним є нехтування суспільним благом задля забезпечення насамперед власного інтересу, пов'язана із чисельними корупційними скандалами, будучи як їх причиною, так і наслідком через громадян зневіру у конституційні цінності, спричиненою недоброчесністю та свавіллям окремих посадових осіб. З одного боку, всездозволеність дій працівників ТЦК та СП та інших владних суб'єктів, особиста правосвідомість яких цілком дозволяє зневажати людську гідність, та, з іншого, абсолютне нахабство можновладців, особисте збагачення яких є незмінним орієнтиром у їхній діяльності навіть за найскрутніших для держави умов, свідчить про відсутність уособлення публічними особами конституційних цінностей, отже — їхню глибоку кризу. Спостереження такого стану речей громадянами, особливо в умовах надання відсічі збройній агресії, неабияк підриває довіру до інститутів публічної влади та продовжує прикрий тренд правового нігілізму, що супроводжується процесами атомізації та дезінтеграції суспільства.²⁹ З нашого погляду, це неминуче веде до остаточної утвердження ворожнечі як ключової риси міжособистісних та суспільних відносин за відсутності загальнонаціональної консолідованості та подальшої деградації усього політичного та правового ладу аж до втрати будь-яких здобутків конституціоналізму та повернення до радянських методів врядування, за яких людина стає підвладним об'єктом, тобто, словами Г. Дюріга, «простим засобом, розмінною і витратною величиною»³⁰.

Отже, вищевикладене дозволяє прийти до низки **висновків**.

1. Ключовим для захисту людської гідності як засадничої цінності та системотвірного складника людиноцентричного європейського правопорядку є конструювання ефективної системи регулювання міждержавних відносин, що спроможна в умовах наявних глобальних безпекових загроз, пов'язаних із зростанням потуги недемократичних режимів, запобігти експансіонізму авторитаризму та дати відсіч будь-яким спробам агресії.

²⁸ https://t.me/dmytro_lubinetzs/8294

²⁹ Див. [Чому українці вважають, що бути ухилинтом під час війни не соромно — Тексти.org.ua](#)

³⁰ Грищук, *Філософія конституційних цінностей: монографія*, 144.

2. Наслідком трагедії війни, яка сама по собі призводить до безпосереднього порушення гідності через людиноненависницьку політику агресора, є порушення суверенітету та пов'язані з цим виклики екзистенційного масштабу. Такий стан речей змушує державу суттєво обмежувати конституційне врядування, застосовуючи інструменти примусу задля забезпечення обороноздатності та подолання зовнішніх загроз.
3. Хоча покладання військового обов'язку є правомірною вимогою держави, що переслідує легітимну мету, створення інституційних механізмів його реалізації та інші застосовані заходи воєнного стану на практиці характеризуються невідповідністю критеріям необхідності, доцільності та співмірності, а часто й відвертим свавіллям військових службових осіб, що відображає тенденцію зростання авторитарних методів врядування із властивим для них інструментальним ставленням до людини як до простого об'єкту державної волі, що так само становить значну загрозу конституційному ладові, осердям якого є гідність.
4. Нехтування принципом непорушності людської гідності посадових осіб при здійсненні своїх повноважень делегітимізує державу в очах громадян, підриває довіру до органів публічної влади, що сприяє поширенню культури егоїзму та правового нігілізму, виявом якого є, зокрема, ігнорування виконання обов'язку військової служби, що вкупі з невідповідністю управлінських рішень вимогам принципу правовладдя спричиняє розклад суспільства загалом і деградацію публічного управління аж до цілковитого повернення до радянських тоталітарних практик врядування.
5. Утримування від заходів, застосування яких явно порушує людську гідність, є абсолютною вимогою до діяльності держави за будь-яких умов. Дотримання відповідних вимог, крім безпосереднього захисту людської гідності від свавілля держави, запобігає втраті загальнонаціональної згуртованості та, отже, дезінтеграції нації, монолітність якої є головним елементом правовладного державотворення, особливо в часі сучасних загроз.

Список використаної літератури

Головатий, Сергій. “Про людські права. Лекції”. Київ. ДУХ І ЛІТЕРА, 2016.

Гришук, Оксана. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ», 2019.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Мірило правовладдя.

- Козюбра, Микола. "Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог". Наукові записки НаУКМА. Т. 64, Юридичні науки (2007): 3–6.
- Козюбра, Микола. "Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві". Вісник Конституційного Суду України, № 6 (2016): 167–80.
- Козюбра Микола, ред. Конституційне право: підручник /. Київ: Ваіте, 2021.
- Кузнiченко, Сергiй. "Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану". Пiвденноукраїнський правничий часопис, № 1-2 (2022): 32–36.
<https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.
- Орловський, Олег, та Микола Боднарук. "Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав". Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, № 67 (2022): 129–33. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26>.
- Bergès, Louis. “Service Militaire et Défense Citoyenne : Mythe et Évolution d'une Valeur Républicaine.” *Tous républicains !*, 2011, 195.
<https://doi.org/10.3917/arco.belo.2011.01.0195>.
- Jäckle, Sebastian. "Conscription Reloaded? The Debate About Compulsory Service in Germany in 2022 and the Peoples' Attitudes Towards It". Statistics, Politics and Policy, 2023.
<https://doi.org/10.1515/spp-2022-0020>.
- Raible, Karen. "Compulsory Military Service and Equal Treatment of Men and Women – Recent Decisions of the Federal Constitutional Court and the European Court of Justice (Alexander Dory v. Germany)". German Law Journal 4, № 4 (2003): 299-308.
<https://doi.org/10.1017/s2071832200015996>.

References

- Bergès, Louis. “Service Militaire et Défense Citoyenne : Mythe et Évolution d'une Valeur Républicaine.” *Tous républicains !*, 2011, 195.
<https://doi.org/10.3917/arco.belo.2011.01.0195>.
- Holovatyî, Serhii. *Pro liudski prava. Lektsii [On Human Rights. Lections]*. Kyiv, Ukraine: DUKh I LITERA, 2016.

- Hryshchuk, Oksana. *Filosofia konstytutsiinykh tsinnostei: monohrafiia [Philosophy of constitutional values: a monograph]*. Kyiv, Ukraine: «Kompaniia VAITE», 2019.
- Jäckle, Sebastian. “Conscription Reloaded? The Debate about Compulsory Service in Germany in 2022 and the Peoples' Attitudes towards It.” *Statistics, Politics and Policy* 14, no. 1 (2023): 65–89. <https://doi.org/10.1515/spp-2022-0020>.
- Koziubra, Mykola, ed. *Konstytutsiine pravo: pidruchnyk [Constitutional law: textbook]*. Kyiv, Ukraine: Vaite, 2021.
- Koziubra, Mykola. “The Principles of the Rule of Law and the Rechtsstaat: The Sameness of the Fundamental Requirements .” *NaUKMA Research Papers. Law* 64 (2007): 3–6.
- Koziubra, Mykola. “Theory of Legal Argumentation, and Its Specifics in Constitutional Justice.” *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* 6 (2016): 167–80.
- Kuznichenko, Serhii “Human Rights Restricting in Martial Law Concept.” *South Ukrainian Law Journal*, no. 1–2 (2022): 32–36. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.
- Orlovsky, Oleh. Ya., and Mykola Bodnaruk. “Human Dignity Is a Fundamental Value End Basis of Social Rights.” *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, no. 67 (2022): 129–33. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26>.
- Raible, Karen. “Compulsory Military Service and Equal Treatment of Men and Women – Recent Decisions of the Federal Constitutional Court and the European Court of Justice (*Alexander Dory v. Germany*).” *German Law Journal* 4, no. 4 (2003): 299–308. <https://doi.org/10.1017/s2071832200015996>.
- Venice Commission. *Rule of Law Checklist*, 2016.

Nazar Zozulia

HUMAN DIGNITY AND CONSTITUTIONAL GOVERNANCE UNDER MARTIAL LAW: NATIONAL AND GLOBAL CHALLENGES

The article elaborates on the threats to human dignity in both Ukrainian national and global contexts. It emphasises the significance of human dignity as the basis for creating a contemporary legal order in Europe and the current obstacles to its preservation amidst rising international security threats to Euro-Atlantic civilisation from authoritarian regimes. The author concludes that the development of an effective system of regulation of interstate relations is crucial for protecting democracies and therefore human dignity as its foundational value. The concept of human dignity and the justifiability of conscription in particular in German constitutional doctrine is studied. The author identifies a chain of systemic links between constitutional values, with dignity as the primary basis, and military duty as an essential component for establishing the constitutional order. The current challenges for constitutional governance in Ukraine during the martial law are analyzed. The author argues that implemented martial law actions pursuing a legitimate aim for defence capability still fail to pass the "three-part test" due to lack of necessity and proportionality. Numerous infringement of the rule of law principle by public authorities, leading to an instrumental treatment of individuals and brutality while enacting conscription measures, are revealed. The author draws attention to the destructive social tendencies of disintegration and neglecting law resulting from such actions. The writer concludes that, regardless of the circumstances, it is imperative for a human-centred state, based on the rule of law, to abstain from measures that violate human dignity. Failing to do so delegitimises the state and strips it of its core values, ultimately transforming it into a repressive mechanism where human dignity is excluded.

Keywords: human dignity, human rights, constitutionalism, martial law, rule of law, restrictions.

Матеріал надійшов 26 листопада 2024 р.